

RECENZIE DE CARTE

CONCEPTELE – INSTRUMENTE ALE CUNOAȘTERII

Grigore SPERMEZAN

În calitatea lor de „organizatori ai cercetării științifice”, conceptele au un rol esențial pentru cunoaștere în general, ele fiind, de fapt, „scopul final” al oricărei științe. De aceea, era de așteptat ca în filosofie să li se acorde un tratament special acestor unități cognitive având calitatea de „nucleu” al teoriei (John Stuart Mill), ele fiind produsele cele mai importante ale cunoașterii științifice. Paradoxal însă, cercetătorii - autohtoni sau de aiurea - s-au aplecat predilect asupra legilor științifice, teoremelor, explicațiilor și teoriilor științifice, acordând conceptelor statutul de rudă mai săracă, dacă nu cumva chiar de cenușăreasă. Dar, așa cum observă Giovanni Sartori, atunci când avem un limbaj prost – deci cu concepte proaste –, avem idei proaste, iar când avem idei proaste nu putem avea decât o cunoaștere proastă. În aceste condiții, reconsiderarea conceptelor științei se impune de la sine

Cercetătorul român care s-a aplecat pe larg asupra acestor probleme din domeniu este universitarul timișorean Ioan Biriș, autor al unei incitante lucrări care reunește filosofia, metodologia științei și logica¹. Apărută în excelențe condiții grafice la prestigioasa Editură a Academiei, cartea își propune să umple un gol resimțit în această direcție printr-o abordare interdisciplinară a ceea ce autorul consideră că reprezintă „unități cognitive”. Autorul își explică demersul subliniind locul și rolul acestora în cadrul procesului de înțelegere adecvată a lumii: „Conceptele științei pot fi privite (...) atât ca <<atomi>> ai cercetării științifice, ca <<punct de pornire>> într-o investigație sau alta, cât și ca <<rezultat>>, ca produs final al demersurilor de cercetare, constituindu-se astfel în teorii condensate ale eforturilor cognitive. Este

¹ Ioan Biriș, *Conceptele științei*, Edituar Academiei Române, 2010.

firesc atunci ca în legătură cu natura conceptelor și cu modalitățile de formare a lor să existe diferite teorii”².

Fiecare știință urmărește elaborarea unui sistem de noțiuni exacte în materia respectivă, arăta Ion Petrovici într-o lucrare de referință pentru logica românească: „(...) Așa cum spunem că scopul științelor este să dobândească, într-o materie, un număr de judecăți adevărate, putem să spunem, privind lucrurile în mod static, că au scopul de a întocmi un complex de noțiuni exacte”³. Omul de știință cercetează o clasă de fenomene, vrea să cunoască proprietățile și structura acestor obiecte etc., rezultatul fiind dobândirea unor concepte sau noțiuni. Pe bună dreptate, logicianul Petre Botezatu observa: „Dar cunoștințele despre un obiect sunt concentrate în noțiunea acelui obiect. Scopul ultim al cunoașterii îl constituie, prin urmare, noțiunile și determinarea lor. Fiecare știință determină anumite noțiuni”⁴. Ioan Biriș vine astfel în întâmpinarea ideii expuse de Petre Botezatu, constatând că lipsește o abordare a temei în literatura filosofică de specialitate din țara noastră, iar pe plan internațional preocupările asupra acestui subiect au fost restrânse. El reamintește cele spuse de Edward E. Smith și Douglas L. Medin (*Categories an Concepts*, 1981), aceștia subliniind faptul că, în lipsa conceptelor, viața noastră mentală ar fi haotică; conceptele – prin faptul că nu consideră fiecare obiect ca entitate unică, ci ca instanțieri ale claselor de obiecte pe care le exprimă - conferă stabilitate lumii, iar în absența lor comunicarea ar deveni imposibilă.

Pornind de la ideea că diversele concepte ale științei trec prin diferite faze până ajung la maturitate, Gaston Bachelard va susține că există un progres științific, respectiv „un progres filosofic al noțiunilor științifice”. Ioan Biriș urmărește evoluția conceptelor științei pe verticală, dar și pe orizontală, subliniind filiația de idei, dar și elementele de continuitate și discontinuitate înregistrate de cunoașterea umană, neuitând să precizeze că „demersul nostru este situat într-o perspectivă logico-filosofică”⁵. Pertinent și fin cunoscător al fenomenului în discuție, autorul se mișcă cu dezinvoltură pe un diapazon larg, apelând la o bibliografie românească și străină (în engleză, germană, franceză și italiană) demnă de remarcat. El constată că, de-a lungul timpului, s-a trecut de la teoria clasică, în cadrul căreia conceptele sunt privite ca definiții (ale proprietăților sau atributelor), la o altă perspectivă, aceea în care conceptele sunt considerate nu ca definiții, ci drept teorii ca atare. Avantajul conceptelor-teorii ar consta în faptul că ele permit explicarea învățării și schimbării

² Ioan Biriș, *Conceptele științei*, op. cit., p. 240.

³ Ion Petrovici, *Teoria noțiunilor*, Ediția a III-a, Polirom, Iași, 1998, p. 63.

⁴ Petre Botezatu, *Introducere în logică*, vol. 2, Editura Graphix, Iași, 1994, p. 9.

⁵ Ioan Biriș, *Conceptele științei* op. cit., p. 181.

conceptuale la fel ca în cazul teoriilor științifice. Asemenea modificări nu trebuie să surprindă: sub aspect științific, se impune ca un concept să fie revizuit ori de câte ori apar indicii care semnaleză discordanțe între realitate și imaginea conceptuală.

Realizând legătura indisolubilă dintre realitate, gândire și limbaj, cu raporturile lor extrem de complexe, autorul consacră acestei probleme primele trei capitole ale cărții. „Am putea spune că logica, îndeosebi logica termenilor, a conceptelor, s-a afirmat în timp în funcție de modalitățile în care s-a înțeles raportul gândirii cu limbajul”⁶, arată el. Demersul i se pare necesar pentru a putea explica modalitățile în care se formează conceptele științifice și complicațiile nebănuite la care se poate ajunge din cauza complexității relațiilor investigate. Iar pentru aceasta sunt trecute în revistă opiniile unor gânditori de referință precum Frege, Wittgenstein, Quine, Searle, Austin, Pierce, Cassirer, lista fiind departe de a fi încheiată. Trecând apoi la termeni, el arată că analizele filosofice și cercetările cognitive din ultimele decenii acreditează ideea că legăturile dintre termeni și referenți sunt de natură mai elastică decât s-a crezut. Se semnaleză faptul că teoria aristotelică a termenilor rămâne extrem de importantă îndeosebi pentru studiul gândirii și limbajul natural, deci și pentru cunoașterea științifică, deoarece marea majoritate a conceptelor științifice se formează pornind de la termenii limbajului natural. Ultimele două capitole ale lucrării sunt dedicate teoriilor conceptelor științifice, cu o posibilă tipologie a lor.

Merită să observăm că, alături de teoriile de rezonanță ale unor gânditori occidentali precum Popper sau Toulmin, Ioan Biriș nu uită să evidențieze contribuțiile românești în domeniu, în speță fiind vorba de lucrările lui Lucian Blaga și Constantin Noica, pe care le consideră reprezentative. Din opera lui Lucian Blaga sunt abordate mai ales problemele din „Trilogia cunoașterii”, unde fenomenul științific al vremii sale este bine receptat și înțeles de cunoscutul filosof și poet. Cât despre Constantin Noica, acesta își propune reabilitarea individualului în ceea ce el numea „logica lui Hermes” (opusă „logicii lui Ares”), în care conceptul central era *holomerul* (sau *holoformul*), prin care el înțelege „individualul încărcat cu sensurile generalului”, o unitate în care nu numai partea e în întreg, ci și întregul e în parte, unitate care cuprinde o tensiune internă între individual și general. Soluția propusă de Noica pentru salvarea logicii de excesiva povară a formalizării este aceea a readucerii ei în lume prin găsirea unui suport ontic pentru lume. Înseamnă, de fapt, trecerea de la ceea ce gânditorul român numea „logica lui Ares”, zeul războiului, la „logica lui Hermes”, zeul comunicării și interpretării.

Cartea lui Ion Biriș propune incursiuni nu doar în sfera disciplinelor științifice, ci și în aceea a logicii conceptelor. Lucrarea nu este o monografie pentru că, sesizând

⁶ Ioan Biriș, *Conceptele științe*, op. cit., p. 68.

absența vreunei abordări românești de acest gen și preocupările restrânse asupra subiectului pe plan internațional, autorul – după cum declară în *Prefață* - s-a văzut nevoit să caute și să propună o serie de soluții pentru domeniile investigate, să construiască ipoteze originale și să le confrunte cu conceptele produse ale unor științe particulare.

E o carte care îndeamnă la reflecții, deschizătoare de drum și totodată un reper pentru posibile lucrări viitoare asupra unei importante teme: instrumentele de cunoaștere și investigație care sunt conceptele.